

HIVATALOS BÍRÁLÓI VÉLEMÉNY

V I G I S T V Á N

Verancsics Dictionariuma a korabeli európai kontextusban című akadémiai doktori értekezéséről

Vig István akadémiai doktori értekezése Verancsics Faustus 1595-ben Velencében megjelent ötnyelvű szótárának saját kutatások alapján elvégzett újszerű és komplex elemzését mutatja be. Általánosságban és előljáróban szeretném üdvözölni azt a tényt, hogy a különböző PhD, habilitációs és akadémiai dolgozatok hosszú sorában végre ismét egy olyan színvonalas lexikográfiai-etimológiai tárgyú disszertáció született, amelyet sajnós a magyarországi nyelvésztszadalom egy része – némileg szembemenve az aktuális nemzetközi irányadó áramlatokkal – a mai napig nem értékel megfelelően sem tudományosan, sem tudománymetrikailag.

A Verancsics-filológia gazdag hagyományra tekinthet vissza. A kutatókat elsősorban olyan kérdések foglalkoztatták, mint: a szótár szerzősége, Verancsics nyelvtudása és etimológiái, a szótár forrásai, célja és szövegváltozatai, a szótár hatása későbbi korok lexikográfiájára. Vig István jól ismeri a vonatkozó szakirodalmat, tudja, hogy melyek azok a kérdések, amelyekre a kutatók még nem vagy nem kellő mélységben és részletességgel adtak választ, és ennek megfelelően választotta ki azt a három, egymással szorosan összefüggő fő kutatási célt, amelyeket előtte ilyen összefüggésben még senki nem vizsgált. Ezek a következők: 1) a szótár megbízhatósága, 2) Verancsics nyelvtudásának rekonstruálása, 3) a szótár forrásainak azonosítása.

A dolgozat első, bevezető fejezetének első pontja Verancsics szótárának helyét jelöli ki az európai lexikográfia történetében különös tekintettel a humanizmus, a könyvnyomtatás valamint a reformáció–ellenreformáció momentumaira. Az európai kontextust érdemes lett volna még a 16. századtól kezdve szintén komoly lexikográfiai teljesítményekkel büszkélkedő Franciaországra is kiterjeszteni (lásd például Robert Estienne, Jean Nicot tevékenységét). A pontot lezáró utolsó három rövid rész (1.1.6–1.1.8.) Verancsics műve és az ötnyelvű szótárak kapcsolatáról, illetve Verancsics szótárának a horvát és magyar szótárirodalomban betöltött jelentőségéről szól. Ezzel kapcsolatban a bírálóban két kérdés merül fel:

a) miért nincs szó ugyanitt a német vagy az olasz szótárirodalomról? Ha esetleg azért, mert ez ebben az összefüggésben nem releváns, akkor érdemes lenne ezt jelezni.

b) mivel itt kerül elő először a dolgozatban Vernacsics személye, érdemes lenne egy rövid ismertető értékelést adni róla és munkásságáról, esetleg kiegészítve ezt a vizsgált szótárából vett egy-két, interneten is elérhető illusztrációval (erre különösen a dolgozat monográfiaként történő esetleges publikációja esetén érdemes gondolni). Ez jó átkötést biztosítana a Verancsics-szakirodalmat kritikai szemüvegen keresztül áttekintő és a jelölt kiváló tájékozottságát illusztráló, információgazdag 1.2. alfejezethez. Felhívom azonban a jelölt figyelmét arra, hogy a szótár helyesírási problémáit taglaló 1.2.11.7 és 1.2.11.8. pontokban (figyelem: az 1.2.11.7. pont kétszer szerepel!) két alkalommal is történik hivatkozás Sulyok Hedvig két dolgozatára – Sulyok 2007a és 2007b tételként –, de ezek a tételek nem szerepelnek a bibliográfiában!

A kutatási célok megfogalmazása (1.3. pont) világos, reális és teljes mértékben lehetővé tette az elmélyült, önálló kutatómunka elvégzését. Ennek szép előjele egyébként a *palota* szó 41–43. oldalakon található elemzése. Az *ezüstöz* szóval kapcsolatban azonban téved a jelölt, amikor a 43. oldalon (azután később a dolgozatban másutt is) az írja, hogy a *versilbern* alakot nem szótárazták a németben. Lásd: *Duden Deutsches Universalwörterbuch*, 1989, 1664. oldal „1. mit einer Silberschicht überziehen: Bestecke v.”; *Langenschedts Großwörterbuch – Deutsch als Fremdsprache*, 1993, 1063. oldal „1 etw. v. etw. mit e-r dünnen Schicht Silber bedecken <Bestecke, Schmuck>”; Google 322.000 találat.

Az 1.4. pont a kitűzött kutatási célok megvalósításához vezető összetett kutatási módszereket taglalja. Ennek elsődleges, de nem kizárólagos momentuma a szótár latin szavainak értelmezése volt modern kétnyelvű szótárak segítségével, illetve a középkori európai latinság szókincsét leíró egyéb szótárak bevonásával. A jelölt körültekintő kutatási attitűdjét jól mutatja, hogy a preconcepcióktól mentes eljárás biztosítása érdekében olasz, német, magyar és horvát nyelvtörténeti (etimológiai) és nyelvjárási szótárak felhasználására is sor került, amivel meg lehetett állapítani Verancsics szótárának használhatóságát. A szótár forrásainak azonosításához a jelölt nem elégedett meg a kutatók által gyakran használt pozitív egyezéseken alapuló megközelítéssel, hanem – nagyon helyesen – csak a negatív egyezéseket (pl. nem létező szavakat, hibás szemantikai megfeleléseket) tekintette bizonyító erejűnek. A kitűzött cél megvalósítása érdekében Verancsics

szótárának latin címszavai közül a főnevek és melléknevek összes négynyelvű megfelelőit vizsgálta. A kiválasztás nyelvészeti indokai helytállóak, az így nyert vizsgálati korpusz (3462 egység) pedig a teljes korpusz 63%-a, így statisztikailag is bizonyító erejű.

A 2. fejezet a Verancsics szótárának megbízhatóságát vizsgálja a kiválasztott korpusz részletes, hét jelenségre (pl. eltérő vagy hibás szemantikai és szófaji megfeleltetések, nem létező vagy torzult szavak, hiányzó megfelelők, nyomdahibák) kiterjedő elemzése által. Minden jelenség esetén négy nyelv vonatkozásában statisztikailag értékelhető, konkrét lexikográfiai forrásokon alapuló, részletes, nagyon precíz filológiai aprómunkát igénylő, önálló szóelemzéseket kapunk. Az eltérő jelenségeket (leszámítva a nyomdahibákat) az információadás tágabb kontextusába helyezve értékeli a jelölt (annak is négy altípusát elkülönítve, úgymint téves, részleges, hiányzó és eltérő információk). A kidolgozott egyéni algoritmus eredményeképpen megbízható módon lehetett megállapítani azt a talán kissé váratlan tényt, hogy Verancsics szótára mind csak az egyes nyelveket illetően, mind az összes nyelvet együttevén a magyar viszonylatában bizonyult a legmegbízhatóbbnak. Ennek okáról szívesen olvasott volna a bíráló további fejtegetéseket. Egy apró észrevétel ezzel az alfejezettel kapcsolatban: a 96. oldalon elemzett **divortium** szó német *Abseunderung* megfelelőjéről, helyesen, azt írja a szerző, hogy nem adatolt a németben. Véleményem szerint nyomdahiba is felmerülhet ez esetben, hisz gondolhatnánk az ebben a jelentésben nagyon is plauzibilis és létező német *Absonderung* szóra.

A 3. fejezet Verancsics nyelvtudását veszi górcső alá. A fejezet bevezető részében, a 120. oldalon felettébb zavaró, hogy a jelölt a második bekezdésben arab számokkal jelöli meg azt a nyolc momentumot, amelyeket az aktív szókincs megállapításához vizsgálni kívánt, majd a rá következő három bekezdésben ezekre már az ábécé betűivel hivatkozik: a-d), e-h), e), f) és h), g) pontok. Nagyon jól sikerült a szótár itáliai dialektális szókincséről írt nagyon alapos, hatalmas és szorgos egyéni kutatómunkán alapuló elemzése (3.1. és 3.2.), ahol jól megnyilvánul a jelölt italianista előléte. De szintén csak dicsérni lehet a római civilizáció 69 speciális szavának, reáliájának megfelelőit feldolgozó 3.3. alfejezetet is. A Verancsics saját szóalkotásait tárgyaló, ismételten nagyon részletes egyéni elemzéseken alapuló 3.4. alfejezetben azt bizonyítja sikerrel a jelölt, hogy a szótár írója mind a négy nyelvet jól ismerte és használta. Némileg zavaró, hogy a 3.4.1. és a 3.5.1. alfejezetek egyaránt a „Szóképzés” címet viselik. Ez a kis ügyetlenség elkerülhető lenne, ha az első esetben *genus proximum*ként pl. a „szóalkotás” terminust alkalmazná,

*differentia spacifican*ak meghagyva a „szóképzés” terminust az elemző részben. A 3.6. alfejezetben Verancsics szó- és nyelvhasználati szabályismeretére vonatkozó érdekes és releváns elemzést kapunk, amely bebizonyítja, hogy a szótáríró ismételten csak a magyar nyelvet ismerhette a legjobban. Mivel a 2. fejezetben a szótár megbízhatóságát illetően is ez az eredmény jött ki, ismét felmerül a kérdés, hogy vajon mi lehetett ennek az oka. Úgy tűnik, hogy egy későbbi monografikus kiadásban a szerző nem kerülheti el az erre a visszatérő kérdésre adandó részletesebb kultúrtörténeti-nyelvészeti elemzést.

A 4. fejezet, amely a szótár forrásaival foglalkozik különös figyelmet szentelve Calepinus szótárának, több új és érdekes megállapítást tartalmaz, és mint ilyen a dolgozat egyik legértékesebb része. Tisztázódott, hogy Verancsics latin címszavait nem Calepinusból kiindulva állította össze, hanem saját tudásából. A negatív egyezések módszerével azonosításra kerültek a szótár forrásai (Calepinus, Dasypodius, Megiser, Szikszai, Murmellius, Pesti) és pontosodott Calepinusnak mint forrásnak a szerepe. (Zárójelben jegyzem meg, hogy Murmellius, Pesti Szikszai tételként nem szerepelnek a bibliográfiában, csak az elemző részben vannak felsorolva.)

Az 5. fejezet a dolgozat célkitűzéseinek és eredményeinek egy akadémiai doktori disszertációhoz méltó részletes, jól átgondolt összefoglalását tartalmazza.

A mű a rövidítések jegyzékével valamint bőséges bibliográfiával zárul. Ez utóbbival kapcsolatban két megjegyzés kívánczik ide:

- ◆ Az egyes bibliográfiai tételek a szem számára könnyen összeolvadna. Sokat segített volna ezen a bekezdések függő behúzása.
- ◆ A bírálatban már hiányként említett tételeket (pl. Sulyok) egy esetleges publikáció távlatában feltétlenül pótolni kell.

A dolgozat nyelvi megfogalmazására, stílusára ráillik az „élvezetes értekező” jelző. Formai megszerkesztése általában jó, a szótárszerű mikroelemzések bonyolultságához képest igen kevés benne a pontatlanság vagy az egyéb gépelési hiba. Ezeket a kéziratban ceruzával jelöltem. E helyütt csak néhány példát említek közülük:

- ◆ A „15. sz-ra, sz-ban” (1. o. sq): a „század” szó ez esetben vagy kiírva lenne szerencsésebb vagy legalább a magyar helyesírási szabályoknak megfelelő „sz.-ban” rövidítéssel;
- ◆ A „Mindazonáltal erre azonban...” kezdetű mondatban (19. o.) a pleonazmust meg kell szüntetni;

- ◆ a magyarban nincs szóköz a kettőspont előtt (pl. 61. o.);
- ◆ az *übler, Ruf* példában nincs vessző a jelző és a jelzett szó között (97. o.);
- ◆ „nics” helyett „nincs” (105. o.);
- ◆ zavaró a többes szám első személy („számolunk”) és az egyes szám első személy („számolok”) következtlen használata két egymást követő bekezdésben (237. o.).

Összefoglalva: Vig István hosszú idő óta nagyon elmélyülten foglalkozik témájával, amelyből számos publikációja is született. Disszertációja biztos módszertani megközelítéssel, kitartó energiát követelő egyéni kutatásokon, alapos nyelvtörténeti, etimológiai és lexikográfiai mikroelemzéseken alapuló, legjobb ismereteim szerint hiteles adatokat tartalmazó munka, amelynek tudományos eredményeit elegendőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez, mivel azok gyarapították a tudomány szakot és hozzájárultak annak továbbfejlődéséhez. Az értekezés nyilvános vitára való bocsátását javaslom.

Dr. Bárdosi Vilmos
egyetemi tanár